

*J. Ejdestam,
juni 1937.*

ÅRSELDAR.

Vid besvarandet av föreliggande frågelista är det av synnerlig vikt, att upptecknaren vänder sig till de äldsta infödda meddelarna. De bruk, som här efterfrågas, kunna nämligen ha införts i sen tid, och det är av största betydelse, att klarhet vinnes i fråga om brukets ålder och ursprung. Ävenså kunna de ha funnits tidigare, ehuru de nu försvunnit, ett förhållande lika viktigt att utreda.

Det må också framhållas, att vad som här efterfrågas, är årseldar eller festeldar på vissa bestämda dagar, icke eldar som tjäna rent praktiska ändamål, såsom för uppbrännande av ris, sopor o.d. Dock kan en dylik sed, ehuru den nu utövas av praktiska skäl, en gång ha haft karaktären av ett festbruk.

Material till denna frågelista har hamtats förutom ur Landsmålsarkivets egna samlingar även ur Etnologiska undersökningens vid Nordiska Museet frågelista om festeldar.

Flertalet av årets högtider ha ur andra än här gällande synpunkter behandlats i Landsmålsarkivets tidigare frågelistor (M 1 Tro och sed rörande källor, M 16 Påskris, M 115 Lussenatt och Lucia, M 117 Midsommar, M 119 Julen, M 122 Fastlag och påsk, M 124 Vårfrudagen, M 126 Trettondagen, tjugondagen och kyndelmässan, M 127 Nyår).

Är seden att vid vissa högtider eller märkesdagar tända eldar ute i det fria känd på Eder ort? Är bruket gammalt i trakten, eller är det infört i senare tid - i så fall när och varifrån? Har det funnits tidigare, fastän det nu är bortlagt? När upphörde det? Känner man någon särskild orsak till dess upphörande?

Vilken dag brukade man tända dylik eld (vid nyår, Gregorius, vårfrudag, påsk, valborgsmässa, Kristihimmelsfärdsdag, Peregrinus, pingst, trefaldighet, midsommar o.s.v.)?

Vad kallades elden (nyårseld, påskfyr, påsksåte, påskvärme, valborgskase, vallmässkase, valborgsmässvål, midsommarstack, johanneseld)? Kan ordet kase användas även i annat sammanhang? Finnas uttryck som elda nyår, tända påskvaka, elda Valborg, bränna valborgsmässa?

Hade varje gård, by eller socken sin egen eld? Eller ålåg det byarna att i tur och ordning, en för varje år, sörja för att eld upp-tändes? Var det de äldre, ungdomen eller barnen, som fingo ordna därmed? Deltogo flickorna i arbetet med bålet?

Var i terrängen placerades elden (invid eller långt ifrån byn, på ett berg eller kulle, på en åker, vid ett vägskäl, invid sjön, på en båt eller flotte)? Fanns det någon sägen eller berättelse om den plats, dit elden förlades? Vad kallades platsen? - Var det meningen, att elden skulle synas så långt som möjligt?

Vad slags bränsle användes till elden? Fick man löv från olika gårdar, t.ex. avätet tall- och lövris (lövkärrsris) från fähusen eller täckris från humlegårdarna? Eller högg man i skogen, på allmän-

ningen? Använde man julruskor, julgranar, gammalt, till andra ändanål obrukbart virke, gamla båter o.dyl.? Hade man tjärtunnor (tjärbyttor)? Är det ett gammalt eller ungt bruk att ha dylika? Tiggdes eller köptes de? - Finns någon benämning, gemensam för allt bränsle till en dylik eld (valborgsmässris)?

Hur forslades bränslet till eldplatsen? Släpades det (dra, släpa ris) eller kördes det fram? Vem höll häst och vagn? Skaffade man på något särskilt sätt foder åt hästen? Skulle bränslet samlas i hemlighet? Varför? Finnas några uttryck för arbetet med bränslets framforslande?

Förekom det, att t.ex. de olika byarna försökte stjäla bränslet från varandra? Brukade man därför vakta det de sista nätterna före elddagen? - Brukade man tävla om att få den största elden?

Berätta, hur bålet byggdes upp! När skedde det? Kommo stenar till användning därvid? Hur placerades det grövre och det finare bränslet? Ställde man en stång mitt i högen? Staplades allt bränsle upp på en gång, eller lades det på elden efter hand? Finnas benämningar och uttryck i samband med arbetet på bålet?

Angiv, hur tjärtunnorna placerades, om dylika användes! Sattes de i bålet eller i talltoppar eller på stänger (midsommarstång), ställdes de på stolpar eller lades de i rishögen?

Hur såg det färdigbyggda bålet ut? Visa dess utseende med en teckning!

Brukade man omkring en större eld ha flera smärre, eller hade man blott små eldar? Vad kallades dessa?

Hur gick det till att tända elden? Skulle det ske på något ovanligt sätt? Redogör härför! Var det brukligt, att en särskild person (gosse eller flicka) skulle tända bålet, eller tändes detta samtidigt på flera sidor? Hur dags tändes det?

Förekom det, att man brände en figur, ett djur, matvaror eller ben i elden? Varför?

Hade man facklor och bloss, bränder, brinnande träskivor o.dyl. som man slungade i luften? Vilka benämningar hade man på dessa föremål? Hade man hemmagjorda raketer (kåsar)? Hur tillverkades de?

Brukade man skjuta vid elden? Varför? Med vad sköt man (krut, dynamit, bössa eller annat)? Finnas sådana uttryck som t.ex. påsksmäll, midsommarssmäll? Larmade man; förde man oljud med koskällor, lurar e.dyl.? Varför?

Dansade man omkring elden och roade sig med lekar (leka valborgsmässa)? Berätta härom! Brukade man hoppa över eller genom elden? Hade man någon särskild mening med detta? Fanns något särskilt namn på detta bruk? Hoppade man en och en, eller hoppade en pojke och en flicka på samma gång? - Brukade man vara utkläddvid elden? Hur klädde man ut sig? Var det vanligt, att pojkarna klädde ut sig till flickor och tvärtom? Målade eller sotade man sig i ansiktet? Vad kallades det att göra så? Hade man mask för ansiktet? Hur benämndes den, hur såg den ut, och av vad var den gjord? - Vad kallades de utklädda personerna (valborgar)? Hade de något särskilt för sig?

Hade man mat (påskegömmor) med sig? Varav bestod den?

Hade man kapplöpning hem från eldarna? Hade man någon särskild mening därmed?

Var det vanligt eller hände det, att en pojke och en flicka vid elden lovade varandra att hålla ihop under det kommande året? Finns något uttryck för detta bruk?

Förekom det, att man drev boskapen fram mot elden eller över glöden? Vad hade man för avsikt med detta förfarande? Hände det, att man vid andra tillfällen lät kreaturen gå över glöd? - Tog man vara på kol efter elden? Vartill användes det?

Varför tände man eldar? Trodde man, att det var bra för skörden, att de skyddade mot vilda djur, mot häxor? Finns berättelser om att underliga ting ha hänt vid eldarna, att man har sett någon besynnerlig gestalt e.dyl.?

Tog man några märken av eldarna, av deras höjd, deras sätt att brinna o.s.v.? - Är uttrycket bränna ut det gamla året känt i samband med nyårseld? Känner man i samband med eldar till uttrycken bind dina hundar, bränna rävungar, hindra vargungarna att få ögon eller andra?